

Schiller Erzsébet

A titok és az identitás (le)leplezése

Gerő Katalin: Életem

Üres hely az önéletrajzban

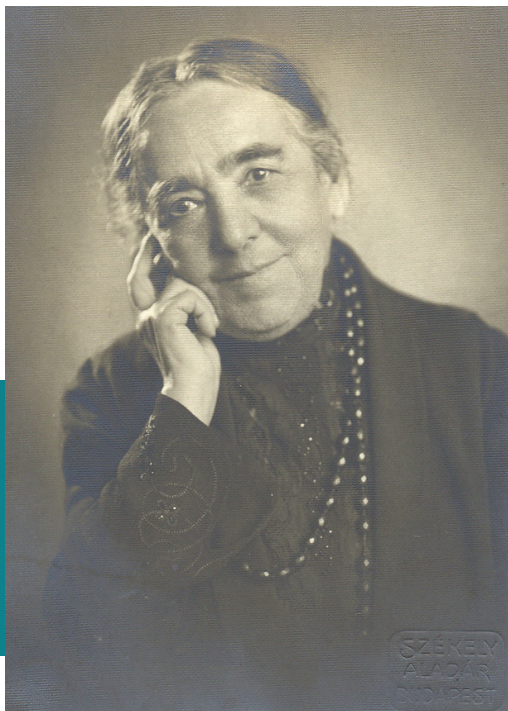
„Néhány hét múlva jelennek meg Gerő Katalinnak, a Pesti Izraelita Leányárvaház igazgatónőjének emlékiratai. Gerő Katalin nevére ma már kevesen emlékeznek, hiszen a hetvenhét éves öreg hölgy visszavonult életet él, de ötven esztendővel ezelőtt sokat emlegették a nevét, hiszen ő volt a hősnője Kiss József népszerű és annak idején szenzációs sikert aratott *Mese a varrógépről* című elbeszélő költeményének. De róla szól Benedek Elek gyönyörű, fiatal lányoknak írt regénye, a *Katalin* is” – adta hírül a *Magyar Hírlap* 1929. január 6-án a könyv szerzőjével, Gerő Katalinnal készített interjújában.¹ Ma végképp nem lehet megítélni, mennyien emlékeztek hosszú évtizedek távolából az Athenaeum Kiadónál megjelent *Életem* című vaskos könyv szerzőjének nevére. Lehet, hogy nagyon kevesen. De mindazok, akik az utolsó három évtizedben végzett munkájáról, szerepéről értesültek – akár ebből az interjúból –, egyvalamit pontosan tudtak: az önéletrajz szerzője zsidó, származását és vallását tekintve is.

A könyvnek nagy sikere volt, a kritikák nem tették szóvá, hogy a szerző nem beszél a család származásáról, miközben egy rövid családtörténettel indítja a könyvét, és következetesen hallgat mindarról, amiből kiderülhetne, hogy ő maga és testvérei zsidó származásúak és vallásúak. Következetesen, zökkenőmentesen sikerült a könyvben tartani a titkot, a titok nem látszott titoknak. Egy olyan énképet, családtörténetet és

□ A szerző irodalomtörténész, PhD, habilitált egyetemi docens, ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógiai Kar Magyar Irodalomtudományi Tanszék; e-mail: schiller.e@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2387-1023.

1 G. L.: A „Mese a varrógépről” hősnője kiadja emlékiratait. *Magyar Hírlap*, 1929. január 6. 12.

a környezetről olyan leírásokat hozott létre az elbeszélő (szerző) főhős, hogy az olvasó minden szempontból hiteles önéletrajznak tarthatja az *Életemet*. Ugyanakkor a lexikonokból és más forrásokból ismerve Gerő Katalin életrajzát, szembeszökően furcsa, szinte bravúros, hogy a – számos ellenőrizhető adat alapján – feltételezhetően valóságos eseménytörténet ellenére 450 oldalon keresztül egyetlenegyszer sem fordul elő a zsidó vagy az izraelita szó.²

Gerő Katalin, 1920
Székely Aladár felvétele
Wikimedia Commons

Gerő Katalin – Grün Katalin néven – Hévízgyörkön született 1853-ban. A falu, ahogyan az önéletrajz is állítja, a Grassalkovich-birtok része volt.³ Katalin jogász és író öccse, Károly 1882-ben magyarosította a nevét.⁴ Annak nem sikerült nyomára bukkannom, hogy ő maga vagy Károlyon kívül a családból bárki más kérte-e hivatalosan a Gerő vezetéknév használatát. Édesanyja lánykori neve nem a könyvben szereplő Benkő, hanem Breuer volt. Gerő Katalin társadalmi érintkezéseiben származását

-
- 2 Ezt a tényt könyvének bevezetőjében Fenyves Katalin is említi: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest: Corvina, 2010. 26.
3 Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közséjei*. 1. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1910. 76.
4 Magyar Családtörténet-kutató Egyesület: <https://macse.hu/db/names/names.php> (letöltés ideje: 2025. december 10.).

és hitét soha nem tagadta meg, nem hagyta el, más bizonyíték erre nem is kell, mint hogy harminc éven át igazgatta az izraelita leányárvaházat.

Hogyan történhetett, hogy mindez – származás, hit, környezet – kimaradt az önéletrajzból?

Az a mód, az a következetesség, ahogyan Gerő Katalin elbeszéli családját és a maga hosszú történetét, nem illeszthető bele a tagadás, elhallgatás, eltitkolás kategóriájába. Önéletrajzi könyvét nem nagyon lehet az asszimiláció, beolvadás vagy a „zsidó identitás” belső és a „zsidó imázs” külső nézőpontjával⁵ leírt kérdéskörökben, mintákban elhelyezni. Ugyanis az *Életem* ebből a szempontból mi sem jellemzi jobban, mint hogy ez a kérdés semmiféle módon nem létezik az élelbeszélő számára. Annál inkább létezik az olvasó számára, amennyiben tudja, hogy ki a szerző, ahogyan azt is, hogy a következő könyvében, amely a Pesti Izraelita Nőegylet történetét dolgozza fel dokumentatív módon, már erősen problematizálja a zsidó asszimiláció kérdését.⁶

Mindezek ismeretében az *Életem* elbeszélőjének attitűdje sokban emlékeztet a Homi Bhabha által leírt mimikrire, amelyet Bhabha a koloniális diskurzusban a gyarmatosítottak viselkedéseként azonosít. A hasonlóságot nem a hatalmi-politikai eszközökben látom, nem is annyira a gyarmatosítóra tett hatásában, hanem éppen az utánpótlásból született önazonosság kialakításában és reprezentálásában. Bhabha egyebek között V. S. Naipaulra hivatkozik, a *The Mimic Men* című regényére.⁷ Erről a könyvről mondja később Naipaul maga, hogy az a gyarmatokon élők szégyenéről, küzdelméről szól, arról, „hogy a hatalommal nem rendelkezők hogyan hazudnak magukról és maguknak, mivel ez az egyetlen eszközük”. (Hozzá kell tennünk azt is, hogy évtizedekkel később úgy tűnt neki, hogy a gyarmatosítottak skizofrén állapotáról írt, de a könyv megírásakor ez fel sem merült benne.⁸)

Gerő Katalin, illetve önéletrajza esetében mindenképpen a mimikrit látom működni az elbeszélő-főhős identitásában, különösen, ha hozzáolvasuk későbbi könyvét, *A szeretet munkásait*. Míg az előbbiben a ha-

5 Vö. Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony: Kalligram, 2013. 219–220.

6 Gerő Katalin: *A szeretet munkásai. A Pesti Izraelita Nőegylet története*. Budapest: Gerő Katalin, 1937.

7 Bhabha, Homi: Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis*, 28, 1984. 125–133. DOI: <https://doi.org/10.2307/778467>.

8 V. S. Naipaul: *Two Worlds*. Nobel Prize lecture. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2001/naipaul/lecture/> (letöltés ideje: 2025. december 10.).

sonulás szinte tökéletes, utóbbi felfedi, hogy az valójában mimikri volt, tehát nem zajlott le a teljes hasonulás, a beleolvadás a hatalom kultúrájába. Ugyanakkor az *Életem* hősének és elbeszélőjének esetében a Bhabha által megmutatott mimikrinek az a tulajdonsága a leginkább szembeszökő, az adja a legfőbb párhuzamot, hogy a szerző talán igen, de az elbeszélő biztosan nincs tisztában azzal, hogy álcázza magát és ebből következően számos hőset. Hiszen – Bhabha jellemzésének megfelelően – nem arról van szó, hogy valaki egy álarc mögé bújik, és ezzel elrejtí „valóságos” énjét. Nem rejt el semmit, hanem magáévá tesz, kitalál egy identitást. A magyarországi zsidók asszimilációjának nevezett, sok generáción át zajló folyamatba Gerő Katalin – vagy legalábbis önéletrajzi hőse – külső és belső konfliktus nélkül simul bele, önazonossá válik benne. Könyvében nem érhető tetten a többségi társadalom elvárása, hogy a zsidóság asszimilálódjon, hiszen az ő énelbeszélője is a többségi társadalom része. Az *Életem* nem tükrözi „az asszimiláló közösség tagjainak” elvárását, hogy a zsidóság „olvadjon be a magyarságba”.⁹ Az önéletrajz következetes narrációja arról győz meg, hogy itt erősebb a belső igény az azonosulásra, nem csupán a „nem zsidó közösségnek adresszált önreprezentációként”¹⁰ olvasható a könyv.

Gerő Katalin önéletrajzi hőse azok közé tartozott, akiknek az asszimilációja majdnem tökéletesre sikerült. Az elvárt, majd jól teljesített asszimilációt végül a többségi társadalom nem tűrte.¹¹

Az 1920–1930-as években Gerő Katalin és mások válaszul a 20-as évek antiszemita hangulatára, az asszimilációt a maguk oldaláról nem felmondva, de a mimikriből kibújva hallatták saját, nem torzított hangjukat. A *szeretet munkásai* szerzőjének az a törekvése, hogy minden nehézség ellenére megjelentessen egy valójában csak szűk érdeklődésre számot tartó könyvet, azt mutatja, hogy a változó hatalmi berendezkedés miatt a mimikri elvesztette szerepét a „gyarmatosított” számára, mivel a „gyarmatosító” már nem akarta, elutasította ezt a hasonulást. Gerő

9 Kovács Éva: Asszimilációs és diszkriminatív tendenciák a magyar társadalomtörténetben (1867–1939). In: Füzfa Balázs – Szabó Gábor (szerk.): *A zsidókérdésről*. Szombathely: Németh László Szakkollégium, 1989. 30.

10 Fenyves, 2010.

11 Ahogyan a gyarmatosító látja a különbséget a mimikus ember és saját maga között, de azt is látja, hogy a gyarmatosított „a hatalom birtoklását is utánozhatja, ezáltal elmosódik a gyarmatosító és a gyarmatosított szubjektuma közötti határ” (Szamosi Gertrud: A posztkolonialitás. *Helikon*, 1996/4. 426.). A gyarmatosító igyekszik megerősíteni ezt a határt.

Katalin történeti munkájával – és a kiadás körüli megnyilvánulásaival – egyértelművé tette, hogy a mimikri kudarc. Sikertelen abban az értelemben is, ami Bhabha mimikrifogalmának egyik jellegzetessége, hogy a hasonuló tükörként is működik, szembesíti a hatalmat a maga ellentmondásaival, és ezzel meg is ingatja. Kilépve az *Életem* zárt, az identitás vonatkozásában konfliktusmentes világából, szerzőjének legfőbb tévedése talán úgy fogalmazható meg, hogy nem jött rá arra, hogy – megint csak Bhabhára hivatkozva – az „angolosítás” vagy „angolosodás” nem jelenti azt, hogy attól az egyén teljesen „angol” is lesz. Mindaz, ami Gerő Katalin önéletrajzi hősének életét és képét jellemzi, minden törekvése és hite abban, hogy ő magyarként a többségi társadalom tagja, a 20-as évekre megkérdőjeleződik, a természetesnek tűnő mimikri egyszer csak maszkká válik, amelyet Gerő Katalin nem akar viselni.

Az *Életem* lényegi kérdése az önfeláldozás mint életszervező tettek sorozata, amelynek oka és eredménye van. Az elbeszélő főhős nem kerül összeütközésbe társadalmi, történelmi jelenségekkel – a háborúval csak mint globális rosszal –, nem is foglalkoztatják ilyen kérdések. Azt a meggyőződést sugallja, hogy mindig egyéneknek köszönhetünk jót és rosszat, hogy a dolgok többsége az egyénen múlik.¹²

Szépirodalmi előzmények

Az *Életem* főhősének narratíváját, önképét befolyásolhatta a két említett szépirodalmi mű – Kiss József *Mese a varrógépről* című elbeszélő költeménye és Benedek Elek *Katalin* című regénye –, amelyek főhősét a fiatal, a testvéreiért magát feláldozó Gerő Katalin ihlette. Adódik a kísértés, hogy összevessük a három művet, de legalábbis a két fiktív szépirodalmi alkotást az önéletrajzzal, abban a reményben, hogy az utóbbi tartalmazza „a valóságot”. Mivel ebben nem lehetünk biztosak, csak ahhoz tudjuk viszonyítani Kiss József és Benedek Elek műveit, amit évtizedek múltán Gerő Katalin közölni akart saját magáról. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy a két író a valamikori fiatal lány elbeszéléséből dolgozott, megtoldva azzal a kevéssel, amit a maguk szemével láttak. Ráadásul a két író inkább a szépirodalom, mintsem a dokumentatív hitelesség törvényei irányították.

¹² Ez a dolgozat – terjedelmi okokból – nem vizsgálja az önreprezentációt a női szerzők összefüggésében. Erre később fog sor kerülni.

Az összehasonlítás tehát nem a valóság–fikció vizsgálatán alapszik, hanem elsősorban azon, milyen képet akar közölni a főszereplőről a három mű. A jelen írás gondolatmenetét elsősorban a származás körüli titok, az elhallgatás vezérli, ezért főként az erre vonatkozó utalások, jellegzetességek kapnak a következőkben hangsúlyt.

Kiss József: Mese a varrógépről

A *Mese a varrógépről* 1884-ben jelent meg díszes, aranyozott kiadásban a Révai Testvéreknél.¹³ Gerő Katalin részletesen leírja a könyvében, hogyan értesült Kiss József az ő létéről és történetéről, de beszél erről egy már idézett interjúban is. Gerő varrni járt egy asszonyhoz, aki férjével együtt jó barátságban volt Kiss Józseffel, ő mesélte el a történetét a költőnek. „Bizony, bevallhatom, sok újabb kellemetlenséget és fájdalmat okozott nekem a *Mese a varrógépről*. Rengeteg munkám akadt, és mindenütt, ahová dolgozni hívtak, ott feküdt az asztalon díszkötésben Kiss József verseskötete. Valóságos búcsújárás volt ilyenkor, hogy lássák a *Mese a varrógépről* hősnőjét. Az utcán pedig ujjal mutogattak rám.”¹⁴

Kiss József ekkoriban már igen népszerű szerző volt, miután 1875-ben Toldy Ferenc bemutatta a Kisfaludy Társaságban a *Simon Judit balladáját*. Kiss József az első olyan költőnk (nem túl sok követte), akinél a zsidó és magyar identitás konfliktusmentes összhangban van, a zsidó vallás, a magyar nyelv, a kulturális közegek semmiféleképpen nem kezdik ki egymást, minden autentikus és természetes (ez a harmónia később megroppan, de az már egy másik történet).¹⁵ A ballada első sora már mutatja, hogy egy zsidókról szóló történetet olvasunk, és a család vagy a férj mindig így szerepel: Simon zsidóék, Simon zsidó. Ugyanakkor Judit bajában a „szent paphoz” fordul, a született gyerekek „keresztelője” van. De a zsidó szokásokat idézi az esküvő: „Udvaron menyezet” (esküvői sátor, hüpe); és talán az is a zsidó asszonyok hajvágási kötelességére utal, hogy Judit vezeklési szándékában levágja gyönyörű haját, úgy megy a paphoz. Azt láthatjuk, főleg a „keresztelő” esetében, hogy funkcionális a szóhasználat, nem a vallásra utal a szó, hanem egyszerűen azt

13 Kiss József: *Mese a varrógépről*. Baditz Ottó rajzaival. Budapest: Révai Testvérek, 1884.

14 G. L., 1929.

15 Vö. például: Peremiczky Szilvia: Identitás az irodalomban. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar–zsidó identitásminták*. Budapest: Ráció, 2019. 77–83.

jelzi, hogy az újszülöttet egy örömnép során befogadja a közösség.¹⁶ Ha úgy tetszik, ez pusztán fordítási kérdés. Érdekes erre gondolnunk Gerő Katalin önéletrajzának olvasásakor, ahogyan arra is, hogy Simon Judit történetében teljesen lényegtelen elem, hogy ő egy zsidó nő. Éppen úgy, ahogyan Arany János Ágnes asszonyának származása is érdektelen.

A *Mese a varrógépről* legendájában („És a történet / Legenda” – áll a bevezető sorokban) a származás, a hit, a zsidó lét dimenziója teljesen eltűnik. Olyannyira, hogy – ahogyan Török Petra felhívja erre a figyelmet – Eisler Mátyás 1926-os, *A zsidó irodalom határkérdései* címmel írott tanulmányában bár Kiss Józsefet magyar-zsidó írónak tartotta, ezt a művét mégis kizárta a zsidó irodalomból, mivel oda „csak olyan mű tartozhat, melynek szerzőjének zsidósága mellett a témája is zsidó”.¹⁷ A Teréznek nevezett főhősről csak annyit tudunk, hogy árva (a fennmaradt kézirat tanúsága szerint eredetileg *Árva-leány* lett volna a vers címe),¹⁸ varrásból tartja el a testvéreit, és mindenét feláldozza értük. A költemény bevezetőjében az elbeszélő elmeséli, hogy egy baráti házaspár hívta meg magához, hogy megismerkedjen Terézzel és a történetével. A hét további rész Teréz sorsáról szól. A fiatal lány négy testvérével elvesztette anyját, az egy évvel később érkező mostoha négy másik gyerekkel, majd egy már az új házasságból született féltestvérével kiszorították őket a házból. Egy éjjel Teréz elbúcsúzott a testvéreitől, és „a fővárosba ment”.¹⁹ „Tengődő tanító-család / Körében menhelyet talált”. Sokáig csüggedten keresett munkát, végül egy előkelő divatüzlet varrodájában megtanították varrni, a többi varrólány azért tűrte meg, mert nem vették észre belső szépségét, „S mert rútnak hitték, eltűrték / Neki, hogy – jó legyen”.²⁰ Egy év küszködés után véletlen szerencse érte: ő mehetett el egy „bankárnéhoz” ruhapróbára. A szeszélyes, gazdag hölgy megszerette Terézt, és a ruha is sikert aratott. „A jelmez feltűnt és

16 „Szokták is, ritkán s rendszerint nem zsidó közegben, tréfásan mondani a *brisz*-re, hogy »körösztlő«, így; a hang-torzítással eltávolítva a szót tulajdonképpen jelentésétől.” Frojimovics Kinga – Komoróczy Géza – Pusztai Viktória – Strbik Andrea: *A zsidó Budapest*. Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995. 289.

17 Török Petra: A zsidó irodalom értelmezésének fordulópontjai a magyar zsidó sajtóban 1880–1944 között. In: Török Petra (szerk.): *A határ és a határolt. Töprengések a magyar-zsidó irodalom létformáiról*. Budapest: Yahalom, 1997. 134–158., idézet: 146.

18 Kiss József: *Összegyűjtött versei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Hegedős Mária. Budapest: Argumentum, 2001. 525.

19 Kiss József: *Mese a varrógépről*. In: Kiss, 2001. (III.) 91.

20 Kiss, 2001. (III.) 93.

vele / Teréz szerencsecsillaga.”²¹ Teréz dolgozott, szép lassan gyarapodott, vett egy varrógépet. Édesapjától elkérte az egyik hűgát, majd egy év múlva egy másikat is. A negyedik év végére vele volt összes testvére. Az évek múltak, a gyerekek felnöttek, és egymás után kirepültek. Terézt nem kerülte el a szerelmi érzés sem. Éveken át egy házban laktak egy „orvosnövendékkel”, majd orvossal, őhözvónzódott szemérmesen Teréz. Csalódnia kellett: a fiatalember a szeme előtt felnövekvő lánynak, a hűgának a kezét kérte meg tőle. A mit sem sejtő hűg boldogságával és Teréz lemondásával végződik Kiss Józsefnél a történet.

Benedek Elek: Katalin

Az *Életem* elbeszélése szerint a varrónőt kézről kézre adták. Így került el Benedek Eleknéhez.²² Benedek Elek is („Elek apónak” nevezik már akkor, hat évvel fiatalabb Gerő Katalinnál) szeretete volna feldolgozni a történetét, de mivel a varrónőt megviselte a Kiss József keltette hírnév, az ifjúsági regény megszületéséhez csak később járult hozzá, mikor úgy tűnt, már nem Budapesten fog élni, nem lesz az olvasók szeme előtt.²³ Végül 1896-ban megjelent a mai napig népszerű lányregény, amelynek hőse „fényes példaképpen” áll „a fiatal leányok lelke előtt”.²⁴

Benedek Elek székelv nemesi családba helyezi Katalint. A regénybeli Szentpáli család ősi idők óta birtokolt egy kastélyt. A regény kezdetén Szentpáliné, öt gyermek édesanyja megbetegszik, halála előtt a budapesti leánynevelő intézetben négy évet eltöltő legidősebb lányának, Katalinnak elmondja, hogy a birtokot el fogják árverezni, annyira rosszul gazdálkodott az idők szavát a legkevesbé sem értő férje. Az özvegyen maradt apa egy előnyösnek tűnő házassággal próbálja megmenteni a birtokot, de valójában egy mesebeli gonosz mostohaanyát hoz a házhoz – négy saját gyerekekkel. Katalinra – ahogy a szöveg maga is utal erre – a Hamupipőke szerepe várt, míg egy nap, mikor mostohatestvére az ő szerelmével táncol a bálban, titokban a fővárosba utazik. Ott felkeresi intézetbeli barátnőjét, aki özvegy édesanyjával él szegényen – apja neves költő volt. Katalin hamar munkát kap egy varrodában, majd házakhoz jár, illetve otthonra kap varrnivalót, és testet-lelket nem kímélő munkával szép las-

21 Kiss, 2001. (V.) 98.

22 Gerő Katalin: *Életem*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, [1929]. 175.

23 Vö. G. L., 1929. és Gerő, [1929]. 285.

24 Benedek Elek: *Katalin*. Budapest: Móra, 1991. 6.

san annyi pénzhez jut, hogy az összes testvérét fel tudja vinni Budapestre. A kisebbeket eltartja, felneveli, a két nagyobbat támogatja. Ebben szinte mesebeli segítőkre is talál. Ilyen az özvegy és leánya, és ilyen Weisz úr, egy Váci utcai „varróüzlet” tulajdonosa, ahova Katalin az első pesti napján betéved. Itt azonnal munkát kap, a tulajdonos nagyon megbecsüli, de a lány felmond, miután kolléganőit megsértették. Weisz ezután maga viszi a munkát Katalinnak az özvegy lakására, ahol a lány szobát bérel. A szintén megözvegyült, hat gyereket egyedül nevelő zsidó úr beleszeret Katalinba, megkéri a kezét. Bár elutasításban lesz része, mindvégig Katalin és családja barátja és jótévője marad.

A *Katalin* fiatal lányoknak szánt erkölcsnemesítő történet, amely néhány fontos alapelvre mutat rá: az önfeláldozás a legnagyobb dolog a világon, a belső szépség leginkább ezen keresztül mutatkozik meg; a kétkezi munka nemes dolog (különösen, ha egy nem munkára született nemesember végzi); a szülők iránti tisztelet, szeretet feltétel nélküli; a nemes lelkek baráti támaszra lelnek a másokban; a házasság csak őszinte, tiszta szerelmen alapulhat. Mindezt a tudnivalót a történet közvetíti, az ifjú olvasónak kell levonnia ezeket az amúgy nem túl bonyolult következtetéseket. A történetbe belekerül egy nehezebben érthető elv is, amely magyarázatra szorul: mit kell kezdeni azzal a helyzettel, hogy a zsidó Weisz mindenben támogatja a nemesi származású Katalint, sőt, végül feleségül is kéri?

A narrátor beszéli el, hogy Weisz anyát keres az árvái számára. Azt is tőle tudjuk meg, hogy – az általános vélekedéssel ellentétben – Weisz nem véletlenül jó családapa: „Abban a társadalmi osztályban, melyhez Weisz tartozott, az ily emberek nem ritkák, sőt itt van a legtöbb jó családapa. Ezekben az emberekben, akikről a foglalkozásuk után azt hinnéd, hogy csak az üzlet, a nyereség érdekli, rendesen meleg, nemesen érző szív lakozik. Az üzlet gondját, kisebb-nagyobb kellemetlenségeit kívül hagyják, midőn benyitnak a gyermeklármától hangos lakásba.”²⁵ „A derék Weisz”²⁶ viselkedése elgondolkodtatja a költő özvegyét. Ő ejti ki először a száján, hogy Katalin pártfogója zsidó. „Különös egy ember – mondotta a leányoknak. – Csupa szív, csupa lelkeség. Igazán meglep. Pedig úgy látom, hogy zsidó.” A lányok elfogultsággal vádolják az aszszonyt, aki maga is elismeri ezt: „Úgy kell lenni, hogy észrevétlen ránk ra-

²⁵ Benedek, 1991. 118.

²⁶ Benedek, 1991. 115.

gad az elfogultság. Már a gyermekkorban kezdődik ez. A síró gyermeket zsidóval ijesztgetik, tehát mumust lát a zsidóban. Van is bennük valami titokzatos, mintha zárkózott természetűek, bizalmatlankodók volnának, de magam is azt hiszem, hogy ebben hibás a keresztény társadalom is. Válaszfalakat állítottak egymás közé, s nem ismervén egymást kellőképpen, voltaképpen közös a bizalmatlanság.” A férjének voltak „zsidó fajú” író barátai, de némelyikük munkáiban nem találta meg „az igazi magyar nemzeti szellemet”, kozmopoliták voltak. Ugyanakkor közülük azok, akik „magyar nevelést kaptak gyerekkorukban, azoknak a munkáiban hamisítatlan nemzeti szellem nyilatkozik”.²⁷ Ugyanakkor a „külföldieskedésnek” nemcsak a zsidó írók hódoltak, hanem sok keresztény is. Így aztán a három nő levonta a következtetést, hogy „keresztények és zsidók közt is vegyest vannak jó és rossz emberek. Az előbbiek közé tartozik Weisz úr!”²⁸ A következtetést annyira átélte a költő özvegye és lánya, hogy – amint azt az epilógusszerű zárófejezetből megtudjuk – Weisz úr végül a leányt, Etelkát vette feleségül, aki őszintén vonzódott hozzá.

Benedek Elek megváltoztatta modelljének származását, vélhetően így magasztosabb, jobban átélhető volt a példázat – és akár szélesebb olvasóközönségre is számíthatott. Zsidó szálat mégis beleszó a történetbe, didaktikusan, de rokonszenves módon mondatja el a hőseivel, hogy mindenki jobban jár, ha megszabadul a zsidókkal szemben kialakult teljesen alaptalan előítéletektől.²⁹

A szerelmi szál a *Katalin*ban is erős, és jobban hasonlít az *Életem* teremtetthe valóságra, mint Kiss Józsefnél. A regényben Katalin és egy távoli anyai unokatestvére, Baróthy Kálmán őszinte vonzalmat éreznek egymás iránt, de a fiú gyenge jellemű, szintén elszegényedett nemes, akinek fontos a nagy hozomány. Végül nem nősül meg, váratlanul, fiatalon meghal, de halálos ágyán is Katalinra gondol. A lány hiába igyekszik már korábban leszámolni magában is a szerelmével, valójában mindenkit azért utasít el, mert mindvégig Kálmánt szereti.

A regény végére az ősi birtokot vissza tudják vásárolni, ott tölti a család a nyarakat. A legidősebb öcs sikeres színműíró lesz, boldog férj és apa,

²⁷ Benedek, 1991. 121.

²⁸ Benedek, 1991. 122.

²⁹ Bár a tárgyhöz csak lazán kapcsolódik, nehéz meg nem említeni, hogy Benedek Elek bő tíz évvel regénye megírása előtt egy zsidó származású (legkésőbb a házasságkötéskor már református) lányt vett feleségül.

a nővérük mellett felnőtt ikertestvérek is kirepülnek a fészekből, csak Katalin marad egyedül.

Kiss József és Benedek Elek történeteinek főhőse egy vidéki nemesi család elárvult, büszke leánya, aki a mostohája kezére jutott vidéki birtokról a fővárosba szökik. Magához veszi testvéreit is, és eltartja őket, hogy ne kelljen kegyelemkenyéren élniük az ősi házban. Pesten többnyire segítőkész nemesi-kispolgári közeg veszi őket körül. A történetek középpontjában az önfeláldozás és a saját boldogság elérhetetlensége áll.

Gerő Katalin levelezésének és a róla szóló írásoknak a gyűjteménye, MILEV 89.36.jpg

A „valóságos történet”

Egy bő emberöltővel regényesített életrajza után írta meg Gerő Katalin a maga – már jóval hosszabb – életének történetét. Önéletrajza nyelvilag és felépítésében egyaránt igényes szépirodalmi mű, olvasása közben nem jut eszünkbe, amit éppen az *Életemből* tudunk, hogy szerzőjének nem volt komolyabb iskolai végzettsége. Annál inkább érződik rajta olvasottsága, jó íráskészsége. Gerő Katalin pontosan akarja doku-

mentálni a saját és a családja sorsát.³⁰ A történet fő szála az önfeláldozás, annak megnyilvánulásai adják a könyv vázát. Az önfeláldozás hátterében a haldokló édesanyjának tett ígéret áll, hogy vigyáz testvéreire. Egész életében édesanyja – valós vagy utólag megrajzolt – erkölcsi világképének igyekezett megfelelni. Az életút ezzel példázatosává válik, de a szerző kerüli a regényességet, a kitaláció értelmében vett fikciót. Erről nem tudhatunk biztosat, hiszen más forrás, mint az ő elbeszélése, nem áll rendelkezésünkre.

A szépirodalmi fikciót – saját regényét – és az önéletrajz „valóságát” így állítja szembe Benedek Elek az *Életemhez* írt előszavában: „[...] megírtam Katalin mama magát feláldozó, édes-bús regényét, talán minden regényem közt a legnépszerűbbet, s most ő maga írta meg az ő életének valóságos történetét, amelynek ez lehetne a jeligéje: »Nem mese ez, gyermek!«”³¹

Az *Életem* szigorú kronológia szerint – néhány, az elbeszélést árnyaló előreutalással – beszéli el egy hosszú élet történetét. Mindössze három nagy fejezetből áll: Az otthon, A fővárosban, Az árvaházban. Az önéletírás családtörténettel kezdődik. Eszerint a család anyai ágon a Grassalkovich-birtok egy bizonyos részének és kastélyának bérelője – immáron kétszáz éve. Ez a színhelye Gerő Katalin gyerekkorának is. Nem derül ki, hol van pontosan ez a falu, mekkora távolságra fekszik a fővárostól. Katalin apai nagyapja (akinek nem árulja el a vezetéknévét) Lengyelországból menekült a lengyel felkelés leverése után. Legidősebb fia – Katalin majdani édesapja – „örökölte apja szabadságszeretetét”.³² Olyannyira, hogy 48-as honvéd lett, és egész életében hordozta az elvesztett szabadságharc fölött érzett fájdalmát. Feleségével, Benkő Zsófiával együtt hazafias szellemben nevelték hat gyereüket. Katalin boldog gyerekkorról számol be, bár lányként – hajlamai és érdeklődése ellenére – nem járt gimnáziumba. Otthon ugyanakkor nemcsak a szüleitől és a nevelőjétől, hanem később testvéreitől is komolyan tanult. Édesanyja fiatalon meghalt, apja hamar újránősült, aki ezzel nemcsak egy valódi mostohát és még négy gyereket vitt a házhoz, hanem a birtok ügyei is

30 Ennek ellenére nem kényezteti el az olvasót időbeli támpontokkal, évszámokkal. Egy-egy véletlen félmondat vagy megkerülhetetlen történelmi esemény orientálja az olvasót. Ilyen például Benedek Marcell születése (1885), Gerő Károly halála (1904) vagy a háború kitörése.

31 Benedek Elek: Az olvasónak. In: Gerő, [1929]. 3.

32 Gerő, [1929]. 10.

kicsúsztak a kezéből. Mikor a családot kilakoltatták, Katalinnak nem volt maradása. Először bátyjával együtt akartak otthont teremteni az összes testvérnek, de a fiatal orvos egy mérgezésben váratlanul meghalt. Mikor nem sokkal később hír jött a majdani színműíró öcs, Károly betegségéről, Katalin hozzá szökött Pestre. Így szakadt rá a maga és testvérei ellátása, életük megszervezése. Elkezdett varrni. Váratlan és véletlen jótevőknek köszönhetően sok megrendelést kapott, éjjel-nappal dolgozott. Származása (ez nagyjából azt jelentette, hogy „jó családból” való, úri nevelést kapott lány), neveltetése is hozzájárult ahhoz, hogy „jó családokhoz” kerüljön. Több helyre nemcsak varrónőként járt, hanem a család barátja is lett. A gyerekek különösen szerették, sokat mesélt nekik, mindig jó hangulat volt körülötte. Kiváló varrónő lett belőle, a varrógépéből végül eltartotta két húgát, támogatta a később hírnévre szert tett, színműíró öccsét, Károlyt és fiatalabbik öccsét is. Gerő Károlynak nemcsak a darabjait játszották, hanem hivatalt is kapott,³³ így idővel még édesapjukat is tudták támogatni. Az idősebb testvérek felkarolták mostoha- és féltestvéreiket is, ha arra volt szükség. A család közben gyarapodott és fájdalmasan fogyott is. Károly megnősült, egy lánya született. Az egyik húguk is férjhez ment. Katalinnak hosszú éveken át volt egy udvarlója, akivel kölcsönösen vonzódtak egymáshoz, de a fiú a nehéz időszakokban eltűnt Katalin szeme elől. A lány ezért büszkén, de fájdalommal visszautasította, mikor megkérte a kezét. Talán nem ez lett volna az utolsó szó, de a fiú nem sokkal ezután meghalt, halálos ágyáról még elküldte Katalinnak édesanyja jegygyűrűjét. Kiss József és Benedek Elek története – eltérő változatokban – nagyjából itt fejeződik be.

Gerő Katalin előtt azonban még hosszú, küzdelmes és sok szempontból nagyszerű évek álltak. Eltemette a kisebbik öccsét, és nem sokkal később Károlyt is. Egy sikertelen eljegyzési ceremónia után a megsebzett legkisebb lány maradt már csak egy darabig vele, majd pár év múlva ő is meghalt. Könyvét egyetlen életben maradt testvérének, Paulának ajánlotta.

Öccse színházi és hivatali kapcsolatai révén bővült a már korábban is kiterjedt ismeretségi, baráti köre – a sorsát és őt magát sokan ismerték, azt is megtapasztalták, milyen jól bánik a gyerekekkel. Mindennek köszönhetően felkérte egy nőegylet, hogy vállalja el leányárvaházának

³³ A Népszínház, majd a Nemzeti Színház titkára volt, később a budapesti villamos megindulása után (1887) a Budapesti Városi Vasút, majd a Budapesti Városi Villamos Vasút titkára lett.

igazgatását. Életének második felét az árva gyerekeknek szentelte. Öszönösen jó pedagógus volt. Amikor az árvaház kibővült a félárvákat nevelő házzal, a nőegylet megkérte, tegye le a tanítói képesítési vizsgát. A kérésnek eleget tett, de iskolai tanítást sohasem vállalt. A könyv a hetvenhat éves, nyugdíjba vonult igazgatónő napjaival végződik.

Az árvaházban eltöltött első évek után Gerő Katalin írással is próbálkozott, de ezt vezetői a nőegyletben ellenezték. Nem tudjuk, mikor fogott hozzá önéletrajzához, csak arról tudósít, hogy mikor tette le a tollat: „1914-ben, a világháború kitörésekor hagytam abba az írást, ma hogy újra kezdem, már 1927-et számolunk.”³⁴ Ezután már csak pár oldal következik a háborúról, majd az idős, az életet már távolról szemlélő asszony sorai zárják a visszaemlékezést.

Az *Életem* vélhetően valóság-hű eseményleírásai közé került egy alapvetően fikciós elem is: egy titok, elhallgatás. Ahogy írásom elején utaltam rá, egyetlenegyszer sem esik szó a család valódi származásáról, vallásáról. A környezet, a változó színhelyek bemutatására ugyanakkor nagy gondot fordított a szerző, akár a szülőfalujáról, a fővárosi lakásairól, akár az árvaházról legyen szó, és nem kevésbé foglalkoztatta azoknak az embereknek a bemutatása, akik így vagy úgy részt vettek az életében. A jellemábrázolás nem erőssége a szövegnek, de a szereplők mindennapi tevékenységéről, társas életéről viszonylag erős benyomást kapunk. Mindent elbeszél, ami az ő és testvérei sorsát meghatározta, beszél a felmenőkről, azok törekvéseiről, faluról és városról, árvaházi munkáról, egyvalamiről hallgat csupán: a saját és számos ismerőse zsidó származásáról.

Mimikri és hallgatás

A családoknál, ahol megfordult, sokan kíváncsian hallgatták őt a gyerekkoráról. „Bevittem kis falunk levegőjét a kiskereskedő, a nagy gyáros, az elemi iskolai tanító és az egyetemi tanár házába, és egyforma érdeklődéssel, egyforma melegséggel szívták be itt is, ott is.”³⁵ Hogy pontosan kiről, miről szóltak ezek a történetek, mit mesélt a falujáról, az nem derül ki. Ahogyan szülőfaluja neve, a bérelt birtokrész helye is titokban marad.

³⁴ Gerő, [1929]. 430.

³⁵ Gerő, [1929]. 137.

Az önéletrajz szerint a birtokrész bérlője Katalin édesanyjának családja volt. Édesapja nem is nagyon értett a gazdálkodáshoz, ez feleségére hárult, még ha a látszat szerint a férfi vezette is a gazdaságot. A házaspárt szeretet és tisztelet övezte a faluban. Az apa „vezető tagja ekléziájának, falujának”. A szerző sok szót szentel szülei magyar nemzeti érzelmeinek. Ez elsősorban az öltözetben, illetve az öltözetéről való beszédben nyilvánul meg. Szüleit egyebek között ezzel mutatja be a könyv első lapjain: „Noha lengyel származású, mégis tősgyökeres magyar ember volt. Magyar ruhát, szűk, zsinóros nadrágot, csizmát viselt. Kossuth-szakállt, Kossuth-kalapot. A viláért sem tett volna a fejére cilindert. Édesanyánk is csipkés, magyar fejkötőt, hosszú ráncos szoknyát viselt, és magyaros ruháját sohasem cserélte a változó divat szerint.”³⁶ Egy nagynéni Katalin gyerekkorában főként azzal vívta ki a rokonszenvét, hogy édesanyjához hasonlóan „magyarosan öltözködött”. Az édesapa legfőbb attribútuma maradt – különösen pesti utazásai alkalmával emeli ezt ki a szöveg – a Kossuth-szakáll és a magyaros öltözet. A már Károly fia sikerét ünneplő, a bemutatókon megjelenő édesapa külsejével elismerő feltűnést keltett. A szerző tiszteletére rendezett bankettre is meghívták egyszer: „Mikor a magyarruhás, Kossuth-szakállas öreg úr fiával megjelent, dörgő éljen hangzott feléje. Zavarán az segítette át, hogy azt hitte, a fiának szól.”³⁷

A hétköznapi szokásai és az ünnepek elnevezései azonosak az *Életemben* a többségi társadalom keresztény szokásaival és elnevezéseivel. Van például karácsony és keresztelő (ahogyan Kiss Józsefnél is), de olvashatunk templomi esküvőről is, oltárral: „Ott álltam kislányom mellett az oltár előtt, és míg a pap beszélt, én édesanyámnak adtam számot.”³⁸ A könyvben van egy hely, ahol a figyelmes olvasó egy pillanatra a titok mögé láthat. „A hatalmas sátor az udvaron készen állott, körül ponyva, a tetőn sűrű lomb. Belül a ponyvafalon virágfüzérek, fenyőgallyak”³⁹ – idézi fel gyerekkorából egyik nagynénje – jellegzetesen zsidó – esküvőjét. Csak találgatni lehet, hogy miért éppen itt kerül pár szó a szövegbe a zsidó szokásokról. Mivel az egész könyvben ez az egyetlen, méghozzá nem is különösebben feltűnő utalás a zsidó közegre, szokásokra, ezért véletlennek, szinte tollhibának gondolom.

36 Gerő, [1929]. 17.

37 Gerő, [1929]. 229.

38 Gerő, [1929]. 234.

39 Gerő, [1929]. 30.

Öccse sok évvel későbbi budapesti esküvőjének leírásakor már nem követ el hasonló hibát. Itt csak következtethetünk arra, hogy az esküvőt a Dohány utcai zsinagógában tartották: „Eljött a lakodalom napja is. Fényesen sikerült. A főváros, a mindenféle vasutak, az írók, a színházak mind küldöttségileg képviselve. A fényárban úszó nagy templom alig tudta befogadni a sok előkelőséget.”⁴⁰ A zsinagógát sok helyen szokták templomnak nevezni, ez tulajdonképpen segítségére sietett a szerzőnek. Az idézet így folytatódik: „A sok frakk és más díszruha között általános feltűnést keltett a fekete magyarruhás, Kossuth-szakállas öreg úr. A sok cylinder között a Kossuth-kalap.”⁴¹

Nővére elbeszélése szerint sokan dicsérték Gerő Károly veretes, szép magyar nyelvét. A Benedek Eleknél szereplő zsidó polgár, Weisz úr arra panaszkodik, hogy hiába beszélnek otthon magyarul, a gyerekeinek szükségük van valakire, aki pallérozza a nyelvtudásukat, mert nincsenek teljesen birtokában a szép magyar beszédnek (bár az nem derül ki, hogy van-e nyelv, amit a család jobban tud – nyilvánvalóan a jiddist vagy a németet képzelte el a szerző és a korabeli olvasó). Az *Életem* valóságában is fontos kérdés a nyelv, de ott hősei számára semmiféle akadályt nem jelent. Gerő Károly közönségét foglalkoztatja, honnan származik népszínműveinek gazdag, életteli nyelve. Kiderül, hogy a faluból (igaz, hol is születhetne a népszínművek nyelve?), az édesapától (még ha annak édesapja lengyel volt is, ahogyan ezt megtudjuk a könyv elején). Nehéz nem gondolni arra, hogy itt beszüremkedik a közönség rácsodálkozása egy zsidó, feltevésük szerint nem magyar anyanyelvű szerző kifogástalan magyar nyelvére.⁴² Mikor az édesapa megjelent egy bemutató utáni banketten – „az egyszerű falusi ember, ebben az illusztris társaságban” –, ahol megéljeneztek már az öltözete miatt is, majd meg is szólalt, az ünneplők láthatták, „mi fán termett, ki fia a szerző, és honnan hozta azt a zengzetes, szép magyar nyelvet”.⁴³ Az egész család érzékeny a nyelvi kifinomultságra. Katalin egyik húga azzal ajánl nővérének egy ismerős úrnőt és lányát, hogy „nagyon szépen beszélnek magyarul. Ez úgy-e nyomós ok! De igaz volt, hogy a mi édesapánk nagyon ügyelt

40 Gerő, [1929]. 265.

41 Gerő, [1929]. 265.

42 Ezt a szemléletet jól illusztrálja például egy részlet Gyulai Pál – amúgy meglehetősen fanyalgó – kritikájából éppen a *Mese a varrógépről* megjelenésekor: „nyelve magyarosság tekintetében sokkal szabatosb, mint előbbi műveiben”. Gyulai Pál: *Mese a varrógépről*. In: Gyulai Pál: *Bírálatok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1911. 293.

43 Gerő, [1929]. 230.

arra, hogy tisztán beszéljük a nyelvet, és hogy a mi fülünket gyakran sértette, amit a fővárosban hallottunk.”⁴⁴ Nem gondolom, hogy a nyelv kérdésében torzítana a visszaemlékező, ő csupán ennek fontosságát hangsúlyozza, azért emelem ki. Nyilvánvalóan az öltözet és a nyelv a legfontosabb eleme a mimikrinek, amelynek segítségével Gerő Katalin magát és családját problémátlanul elhelyezte a magyar polgári-nemesi rétegben.

Az elbeszélő legfőbb hitvallása talán az, amit Tompa Mihály özvegyétől hallott: „Nem halt meg az, akit szeretnek.”⁴⁵ Hite leginkább abban mutatkozik meg, ahogyan édesanyjával beszélget a síron túl évtizedeken keresztül. Ennek egyik formája az imádság, ilyenkor leginkább hozzá fordul. Az istenhitről egyetlenegy helyen esik halványan szó. Egy nehéz életszakaszban, mikor öccse, Károly haldoklik, Katalin egyszer csak észbe kap: „Mikor imádkoztam én utoljára? Nem lettem én istentagadó, de a hit úgy halt ki belőlem, hogy észre sem vettem. Ha én az ég felé emeltem tekintetem, az édesanyám kerestem.” Az árvaház igazgatónőjeként egy új élet kezdődik számára, éppen akkor, amikor úgy gondolja, már nincs rá szükség. Végtelen örömmel néz a feladat elé: „Úgy feszült bennem minden, hogy majd szétvetett – a hála, a boldogság és a szeretet. Nem fért meg kis szobám falai közt sem. Kinyitottam az ablakot, kitértam a karom, fölnéztem a csillagos égre, és amit nagyon régen nem tettem, a túláradozó érzések súlya alatt összekulcsoltam a kezem, és imádkoztam. És amint a hold ezüstös sugarai keresztültörték az udvar fáinak frissajtású lombjai között, felhevült képzeletem előtt kirajzolódott az édesanyám alakja, és újra összekulcsoltam a kezem: – Édes jó anyám, te vezettél ide!”⁴⁶ A transzcendenst a régen halott édesanya jelenti.

Az elbeszélő utal másképpen is arra, hogy a hit – a szépirodalommal szemben – soha nem játszott központi szerepet az életükben. Mikor a testvérek együtt vannak már Pesten, az életükhöz hozzátartozik a sok olvasás. Szépirodalmi műveltségüket az otthonról, a faluból hozott könyvtár alapozta meg. A magyar és a világirodalom klasszikusait jól ismerték. „Nálunk Shakespeare járt kézzől kézre, nem az imádságos könyv.”⁴⁷

44 Gerő, [1929]. 151.

45 Gerő, [1929]. 52.

46 Gerő, [1929]. 315.

47 Gerő, [1929]. 134.

Az árvaházról, a több évtizedes igazgatói munkáról szóló 150 oldalon át sem találunk egyetlen utalást sem arra, hogy milyen hitélet folyik ott, kik, milyen egyház, milyen körök az árvaház fenntartói, pedig név szerint is említ nőegyleti tagokat. Az ünnepeket megülik, de nem derül ki, milyen ünnepeket, egyedül a karácsonyt említi a szerző – itt is talán az a meggondolás, hogy a hanukát a közbeszéd időnként „karácsonyra” fordítja le.

A könyv elsősorban példázat, amelyben valóban közömbös a főhős származása, felekezeti hovatartozása, a példa ugyanis mindenkire szól. Legfőbb témája a másoknak szentelt élet teljessége. Közömbös, hogy milyen vallású az a fiatal lány, aki testvérei megmentésére elszökik mostohája házából, feltalálja magát a fővárosban, eltartja és felneveli elárvult testvéreit, majd egy leányárvaház vezetőjeként még több árva sorsát viseli a szívéen.

Az *Életem* óriási sikert aratott, lefordították németre is.⁴⁸ A német kiadás sorsa bizonyítja, hogy az identitás megrajzolása – avagy üres helye – tekintetében a könyv tökéletesen sikerült, nem lepleződött le a titok. Az *Egyenlőség* című zsidó hetilap némi malíciával emlegeti Gerő Katalin önéletírásának 1933-ban megjelent német fordítását.⁴⁹ Beszámol a könyv rendkívüli sikeréről, Selma Lagerlöf és Karin Michaelis üdvözlő sorairól, ismeretlen külföldi olvasók hálás leveleiről a szerzőnek. Majd így folytatja: „Van azonban más érdekesség is Gerő Katalin könyve körül, a Koehler és Amelang leipzig-i cég ezt a könyvet röviddel a mai németországi antiszemita uralom előtt kötötte le kiadásra. Mire a könyv megjelent, már erőteljesen dühöngött a náci uralom, és külön propaganda-iratok foglalkoztak a zsidó lélek alacsonyrendűségével és azzal az önző, kapzsi felfogással, amely a zsidó lélek sajátja és amely a zsidóságot a nemzetek számára veszedelmessé teszi. Gerő Katalinról Németországban senki sem tudta azt, hogy zsidó, könyvéből valahogyan kimaradt az is, hogy a szeretetnek az a megkapó rajza, amelyet közöl, a zsidó leányárvaház belső életét tükrözi vissza. A németek mindezt nem tudták, és – sajátságos módon – nem fedezték fel Gerő Katalin könyvében a zsidó léleknek azokat az alantas vonásait, melyekről mindnyájunknak bizonyára kötelessége meggyőződve lenni.” Ez lehet a magyarázat

48 Gerő, Katharina: *Erfülltes Leben*. Leipzig: Koehler–Amelang, [1933] (a fordító neve nincs feltüntetve).

49 Egy zsidó asszony életét Szent Erzsébet életével hasonlítja össze a német sajtó. *Egyenlőség*, 1937. július 30. 7.

arra – folytatja a cikk –, hogy a német lapok magasztalják a könyvet, így például a különösen antiszemita *Völkischer Beobachter* „a hivatásbeli asszony és anya ragyogó mintaképének jellemzi Gerő Katalin könyvét”.

Ez a furcsa siker is azt mutatja, hogy az olvasó szemében az elbeszélő-főhős származásáról való hallgatás ellenére nem sérül az önazonossága. Nem egyedülálló ez az attitűd a magyar társadalomban.

A „magyar zsidó patriotizmus”

Az *Életem* hitelesen közvetíti sokak – beteljesültnek gondolt – vágyát, azt, hogy zsidóként semmiben nem különböznek a többségi társadalom tagjaitól.

Ez a vágy beteljesedettnek látszik akkor is, ha belepillantunk az elbeszélő testvéréről, Gerő Károlyról szóló korabeli cikkekbe, említésekbe. Itt közölnek életrajzi adatokat, például hogy Hévízgyörkön született, ahol „atyja ma is bérlő”, írnak iskoláiról is, de természetesen népszínműveiről, a bemutatókról leginkább. Származását, felekezeti hovatartozását nem említik sehol.⁵⁰ A legérdekesebb ebből a szempontból az *Egyenlőség* cikke 1891-ből.⁵¹ Itt a *Zsidó magyar írók és tudósok* című sorozatban dr. Feleki Sándor írt Gerő Károlyról egy hosszabb ismertető cikket. (Megemlékezik benne nővére áldozatos támogatásáról, de nem említi Kiss Józsefet.) Az élők közül Gerőt tartja a legkiválóbb népszínműírónak, aki a falujából hozza a témáit, alakjait, a színpadon érezni a falusi levegőt. „De még egy kiváló tulajdonnal bírnak színművei. Értem alatta a zamatos, szép nyelvezetet, minővel egyetlenegy hazai népszínműíró sem dicsekedhetik. Látszik, hogy nemcsak a nép eszejárását, hanem szavajárását is gondosan leste el Gerő, s kitűnően tudta ezeket a kertészeti zománcával bearanyozni. A kaszák pengését, az arató lányok víg dalát véljük hallani nyelvezetében, s jólesik magunkba szívni azt a balzsamos légkört, mely a rétek és tisztások üde, felfrissítő levegőjére emlékeztet. Mindenhol pajzán, víg élet, mindenütt őszinte, mesterkéletlen hang. A tiszta, egészséges humor egyetlen magyar színműírónál sem nyilatkozik meg kedvesebben, mint Gerőnél. Magyaros észjárású az

50 Vö. például Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894. 1183–1184.

51 *Egyenlőség*, 1891. január 23. 15–17.

minden ízében.”⁵² A lap, illetve a sorozat címe szerint Gerő Károly zsidó magyar író, amiből nem következik semmi: *történetesen* zsidó, és *magától értetődően* magyar, ráadásul a népi kultúra jó ismerője. A cikkben később sem esik szó arról, hogy bármi következhetne a származásából. Az *Egyenlőség* közegében az is *magától értetődő*, hogy zsidó.⁵³

A szülőföldhöz való viszony kérdésében érdemes Kiss Józseftől idézni, akit szülőfaluja, Mezőcsát 1914 karácsonyán díszpolgárává fogadott. Köszönőbeszédében Kiss József egyebek között ezt írta: faluja mindig óvó tekintettel figyelte az ő pályáját, majd „betetőztetek szerető gondotokat azzal, hogy magatok mellé ültettetek, mondván: legyen a mi tűzhelyünk a te tűzhelyed, a mi jogunk a te jogod, közölünk való vagy, tartozzál is közénk most és mindenkoron. [...] [A] szent rögnek kisugárzó melege kísért el engem mindenha jártomban... [...] Ennek a rögnek titkos ereje hevített és ösztönzött, hogy életemet a magyarság ügyének szenteljem... [...] Kettős ajándékot adott nekem e föld: a rög szeretetét és azt a kiváltságot, hogy nyelvének bűbáját százezreknél melegebben érezhessem át.”⁵⁴ Kiss József utal itt az egyenjogúsításra is, egyébként a magyarság, a nyelv, a falu egysége hasonlóképpen jelenik meg, mint a két Gerő testvérnél. Ha a falu szemében nem is volt mindig egyértelmű az ő odatartozása, számára igen. Kiss József pályáját nem szeretném leegyszerűsíteni, hiszen a költői tárgy és identitás kérdésében ennél jóval sokrétűbb, ráadásul először zsidó témájú műveivel tűnik fel az irodalomban. Csupán azért idéztem ezt a szöveget, mert retorikája közel áll ahhoz a gondolathoz, amely az *Életem* lapjain is olvasható.

Egy másik analógia lehet a Gerő Katalinnál mindössze négy évvel fiatalabb Angyal Dávid pár mondata, aki 1943-ban kezdte írni visszaemlékezéseit. A megírás ideje igencsak más korszak, mint az *Életem* keletkezése, szerzője más nézeteket is vall: szükségesnek érzi például elmondani, hogy a zsidóság számára az egyetlen lehetséges út az asszimiláció. De amit szentesi gyerekkoráról ír, az hasonló lehet Katalin

⁵² *Egyenlőség*, 1891. január 23. 15.

⁵³ Az *Egyenlőségre* jellemző ez a szemlélet: „A lap egy magyarosodó, de igen kis létszámú, döntően vidékről a fővárosba került értelmiségi csoportot” szólaltatott meg. Az írók többsége „már az emancipáció elnyerését követően szocializálódott”. Prepuk Anikó: *Befejezett emancipáció*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024. 38.

⁵⁴ Kiss József a szülőfalujához. In: *Kiss József és kerek asztala. A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*. Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934, 48–49.

és testvérei gyerekkorához: „Nem volt szükségem asszimilációra, csak magyarul beszéltem, s akár zsidó, akár nem zsidó játszótársaimmal együtt lelkendeztem mindenért, ami magyar.”⁵⁵

Markovits Rodion, 1884-ben született erdélyi újságíró, író az első világháborús orosz fogságáról, illetve a Távol-Keletről való hazatéréséről szóló regényeiben nem hallgatja el, hogy zsidó, de nem is tulajdonít neki különösebb jelentőséget. 1929 és 1946 között – de zömében az 1930-as évek elején – a *Temesvári Hírlap*ba elbeszéléseket írt a gyerekkoráról, iskolai csínyeiről, a gyerekkori kertről, történeteket a kert növényeiről. Hogy a kertet egy zsidó házaspár művelte volna, szóba sem kerül. Teljesen érthető, hiszen nem tűnt lényegesnek: a falu, a kert, de még a katolikus, majd református iskola sem tett különbséget a diákok között felekezetük alapján – miért lett volna fontos téma ez az elbeszélőnek?⁵⁶

A magyaros öltözet más zsidó családokban is mutatta az identitást – nem hivalkodóan, hanem magától értetődő természetességgel. „Dédanyám viselete a keresztényekétől semmiben nem különbözött”, bár zsidó vallású volt, kóser háztartást vezetett – írja Körner András. A 19. századi zsidók közül – állítja Körner – sokan nem mondták volna magukról, hogy zsidók, ők „úgy érezték, hogy magyar hazafiúi identitásukban zsidó származásuk semmiféle szerepet nem játszik”.⁵⁷ Vélhetően a Grün-Gerő család is ezt az elvet vallotta és ezt a gyakorlatot követte.⁵⁸

A Gerő család – és az itt esetleges párhuzamként említett más családok – törekvései, a szülők identitását tükröző öltözködés, műveltségük, szellemi viszonyítási pontjaik megfelelnek annak, amit Nádas Péter „magyar zsidó patriotizmusnak”, sőt, „a magyar zsidó patriotizmus szent naivitásának”⁵⁹ nevez. Nádas ennek eredetét a maga családjában a Mezei testvérek idejére teszi, akik kisebb-nagyobb mértékben idősebbek voltak Gerő Katalinnál – Ernő 1850-ben, Mór 1836-ban született.

55 Angyal Dávid: *Emlékezések*. London: Szepsi Csombor Kör, 1971. 34.

56 Markovits Rodion: Anyám kertje. In: Markovits Rodion: *Sánta farsang. Elbeszélések*. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1967, 301–381.

57 Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete, 1867–1940*. Budapest: Corvina, 2013. 8., 15.

58 Az a típusú „emlékhagyás”, amelynek alapján Fenyves Katalin rekonstruálja a zsidóság önreprezentációját az első világháború előtt, ebben az önéletrajzban csak hiányában van jelen. Vö. Fenyves Katalin: *Zsidó önreprezentáció, személyes irodalom, történelem. Sic Itur ad Astra*, 59, 2009. 73–98.

59 Nádas Péter: *Világolt részletek*. I–II. Budapest: Jelenkor, 2017. I. 117.

Még számos irodalmi, életmódbeli, családtörténeti dokumentum felidézhető, amely valamilyen párhuzamot mutat Gerő Katalin titkolózásával (és akár Kiss József hallgatásával vagy Benedek Elek torzításával). De talán ennyi példa és hasonlatosság is elég ahhoz, hogy lássuk, a titoktartás maga a teljesülni látszó vágy, és Gerőnek ebben a gondolatban vagy életvitelben számos társa van. Az, amiről nem beszél, mintha nem is lenne. A Gerő család tagjai ennek következtében társadalmi szempontból, hagyományaikban, viselkedésükben, szokásaikban semmi módon nem különböznek sem a falusi, sem a fővárosi nemesi-polgári középosztálytól. Így írja le legalábbis Gerő Katalin: úgy láttatja magát, ahogyan szeretné, hogy mások is lássák őt, sőt – feltételezése szerint – amilyennek valóban látják.

Ebben, azaz a titok ilyenén természetében meg is nyugodhatnánk. Ámde a történet itt nem ér véget.

Kiábrándulás és „dac”

A háború után, a 20-as évektől éppen a zsidóság helyzetében beálló változások sokak bizalmát megrendítették a magyar társadalomban, az egyenjogúságba vetett hit, az elfogadottság tudata szertefoszlott. Nehézzé vált zsidónak lenni. Komor András *Zsidó problémák a modern magyar irodalomban* címmel 1935-ben tartott előadás-sorozatában kitér a korabeli zsidó nemzedékek egymástól eltérő magatartására, reakcióira is. Szerinte sokan azok közül, akik azelőtt közömbösek voltak zsidóságukkal szemben, most megtagadták származásukat. De nem mindenki volt ezzel így: „Különös jelenség a háború utáni magyar világban, amikor mintha minden a zsidóság letörésére, megsemmisítésére törekedett volna, hogy egyes íróinkban hogy jelentkezik mind erősebben bizonyos zsidó jelleg.” Például Gellért Oszkár, Lesznai Anna, Szép Ernő, Hatvany Lajos háború előtti írásaikban, megnyilvánulásaikban így vagy úgy távol tartották magukat a zsidóság(uk)tól, de a 20-as évektől fogva felfedezhető műveikben „bizonyos zsidó érzés, zsidó szemlélet, zsidó idegélet”.⁶⁰

Az egyik előbbi példát folytatva, pontosabban befejezve: Markovits Rodion 1939-ben egyszer csak megírja talán a legjobb könyvét, a *Reb Áncsli*

60 Komor András: *Zsidó problémák a modern magyar irodalomban*. In: Komor András: *Fischmann S. utódai*. Budapest: Múlt és Jövő, 1998. 312.

és más avasi zsidókról szóló széphistóriák című novellafüzérét. A rövid írások az erdélyi Kisgércén zsidó családban és környezetben eltöltött gyerekkor emlékeit, alakjait elevenítik fel. A kétféle háttér – a korábban említett idilli falut és a zárt, zsidó közösséget – bemutató történetek nem zárják ki egymást, mégis, a *Reb Áncsli* szövegei alapvetően más életérzést, hangulatot, kultúrát mutatnak, mint a korábbi, az elbeszélőt kizárólag egy nagyobb közösség tagjának mutató írások. Gerő Katalin is valami hasonló lépésre szánhatta el magát, mint Markovits Rodion. (Közvetlen kapcsolat nincs a két szerző között, csak attitűdjük hasonló.)

Komor András szerint a 30-as évek elején fellépő fiatal nemzedéket más mozgatta: „A zsidó érzés megszólaltatója kétségkívül bizonyos dac volt.”⁶¹ Ezt az érzést, indítékot a már nem fiatal Gerő Katalin munkásságában is meg fogjuk találni. Az *Életem* lapjain kirajzolódó identitás – az a mimikri, amely ezt az identitást hordozza – nagyjából az első világháborúig érvényes, addig, ameddig az önéletrajz legnagyobb része elkészült. Aztán 1927-ig a szerző nem nyúlt hozzá, az ekkor írott, jóval rövidebb rész szervesen kapcsolódik az előzőekhez, az elbeszélő megtartja a hangját, végigviszi választott szerepét: az áldozatot hozó és ettől időről időre boldog, másokat örömmel és azok megelégedésére szolgáló nőét. Ugyanakkor a 20-as évek végén Gerő Katalin már más hangon szólal meg.

Amit második könyvében, *A szeretet munkásaiban* el akar mondani, alapvetően nem más, de forma és háttér tekintetében eltávolodik önéletrajzának világától.⁶² Az önfeláldozásról, az elesettekért végzett munkáról szól ez a könyv is, amely a Pesti Izraelita Nőegylet történetét dolgozza fel 1866-os alapítása és 1937 között. Gerő Katalin bevezetője szerint azért gondolta, hogy éppen neki kell megírni ezt a nagyszerű történetet, mert az élete felét a Nőegylet „szolgálatában” töltötte, és mert nyugdíjaztatásakor az elnökség felvette „a választmányi hölgyek sorába”. Az *Életemben* is sokszor említi meleg hangon a szervezetet (felekezeti hovatartozása nélkül), amelynek csak egyik – bár talán legfontosabb – tevékenysége volt az árvaházak működtetése. A rendkívül alapos, precíz munkát Gerő Katalin a hetven éven át minden héten megtartott ülések jegyzőkönyveire alapozta. Az első, gót betűs, német nyelvű jegyzőkönyv 1866-ból származik. A szerző a magyarországi zsidóság történetében is elhelyezi a Nőegylet munkáját, ehhez Groszmann Zsigmond rabbi

61 Komor, 1998. 312.

62 Gerő Katalin: *A szeretet munkásai. A Pesti Izraelita Nőegylet története*. Budapest: Gerő Katalin, 1937.

A magyar zsidók a XIX. század közepén című könyvét hívja segítségül. Néhányszor megszólal ő maga is, többnyire amikor a saját árvaházi munkájáról, tapasztalatáról beszél. A következőkben azokból a megjegyzéseiből válogatok, amelyek – az eddigi forrásokat kiegészítve – valamelyest magyarázatot adnak arra, hogy miért lett az *Életemben* titok a származás és a leányárvaház fenntartójának felekezeti hovatartozása.

„Mielőtt befejezném az 1867. esztendőről szóló beszámolót – fűzi hozzá a jegyzőkönyvek ismertetéséhez Gerő Katalin –, a magyar zsidó asszonyok nagy munkájának méltatása közben, nem mehetek el szó nélkül amellett a korszakos teljesítmény mellett, mely ezen asszonyok apái, férjei, fiai hosszú és nehéz küzdelem árán ebben az évben végre elértek: az elnyomott, eltaposott, mindenből kirekesztett, mindenkitől megvetett zsidóság részére kivívták az – egyenjogúsítást. Le kell ezt írnom azért is, hogy az unokák megismerjék és megbecsüljék azt a fáradhatatlan, szívós harcot, melyet elődeik vívtak olyan jogokért, melyekbe ők már beleszültek, és amit a világon a legtermészetesebb, legelemibb emberi jognak ismernek.”⁶³ Ennek fényében érthető, hogy az *Életem* az emancipáció alaphangulatát tükrözi, szereplői komolyan veszik, átéli a kivívt egyenjogúságot, és éppen annak a megkérdőjelezését jelentené, ha a származása központi helyet kapna önéletrajzában.

„A magyarosodásban mindenütt elől halad a zsidóság, és minden módon tanújelét adja magyaros érzésének” – jegyzi meg Groszmann könyve alapján.⁶⁴ Így élt a Gerő család is. A kiegyezés évére (ami egybeesett az emancipációs törvény évével) Gerő Katalin már emlékezett. Ezt fűzi hozzá az eseménytörténethez: „Az én édesapám, maga is lelkes 48-as honvéd – nem felejtett. Még ma, nyolcvanéves koromban is elevenen él bennem annak a napnak emléke. Akkor fiatal, lobbanékony fruska voltam. Otthon, kis falunk csendjében is, élénken foglalkoztatta fantáziámat a nagy esemény. Kiegyezés! Koronázás! Jóságos királyról, angyal királynéről ábrándoztam. [...] Egyszerre énekelni kezdett. [...] Édesapánk nagyon szépen tudott énekelni, zengő mély bariton hangján – de ekkor úgy hallottam, mintha elfojtott zokogás vegyült volna dalába.”⁶⁵ Az önéletrajz alapján ráismerünk az apára ebből a képből.

63 Gerő, 1937. 33–34.

64 Gerő, 1937. 41.

65 Gerő, 1937. 95.

Az árvaházi élet és az ott kialakított politikai hangulat megegyezett a többségi társadalomával. A trianoni békeszerződés hírére a legnagyobb gyász követte. „Csüggedt, szomorú mindenki. De azt is érzi mindenki, hogy ebbe belenyugodni nem lehet. Nem! Nem! Soha!”⁶⁶

Az Izraelita Nőegylet önkéntes krónikása mérhetetlenül nagy munkát, fontos feladatot végzett el. Indítéka elsősorban a megőrzés, a dokumentálás lehetett, hogy ne menjen feledésbe az érzékeny, önfeláldozó, küzdeni képes nők munkája. Ugyanakkor a publikálási szándék mögött más is húzódott. Az a bizonyos „dac”. Az alábbi levél egyértelmű – és szomorú – bizonyítéka ennek.

1937 márciusában Gerő Katalin – ismeretlenül⁶⁷ – levélben fordul Hatvany Lajoshoz, segítségét kérve. A Singer és Wolfner Kiadó az *Életem* sikere után szívesen megjelentetné *A szeretet munkásait* is, de tudván, hogy a könyv természetéből adódóan nem számíthat nagy sikerre, ezért olyan sokba kerülne, és olyan sok előfizetőt követelne a kiadó, hogy Gerő Katalin visszavonta tőlük a kéziratot. Így folytatja a levelet:

„A Nőegylet ma koldusszegény. Én is. Eltettem a kéziratot. Sor kerül még rá, amikor – akkor, jobb időkben. »Lesz még egyszer ünnep a világon.« De ez a megveszekedett idő, amelyben élünk, azt a gondolatot adta, hogy mégis meg kellene jelenni ennek a könyvnek, lássák belőle, miket vittek véghez a zsidó asszonyok úgy szociális, mint kulturális téren. Lássák, milyen tényező volt ez a Nőegylet, hogy a bálján József főherceg a feleségével és a fiával megjelent, hogy Liszt Ferenc hangversenyt adott a javára, és hogy az első népkonyhát is ők létesítették, hogy jöttek azt csodálni polgármesterek, ministerek. Gondolták, ezt utánózni kell, és úgy történt, hogy Budapest sz. főváros első népkonyháját a Pesti Izr. Nőegylet asszonyai rendezték be. Segítene, hogy megjelenhessen?”⁶⁸

A „dachoz” hozzátartozik, hogy miközben a Hatvany-Deutsch család több tagja rendszeresen támogatta a különböző zsidó jótékonyági szer-

66 Gerő, 1937. 361.

67 Közvetlen kapcsolatban nem álltak egymással, de Hatvany ismerte a Gerő családot: Lengyel Menyhért, akivel több évtizedes szoros barátságot ápolt, Gerő Katalin egyik unokahúgát vette feleségül.

68 Gerő Katalin levele Hatvany Lajosnak. MTAKK Ms 5366/116.

vezeteket,⁶⁹ Gerő Katalin éppen az íróhoz fordul:⁷⁰ „Mélyen tisztelt Báró Úr! Ne vegye kérem ezt a megszólítást megszokott sablonnak. Ez a tisztelet csodálattal vegyül bennem régóta. Mióta tudom, hogy pompás tolla mellett pompás szíve is van, melyből annyi jóság, annyi áldozatkészség, annyi melegség árad fiatal, kezdő, küszködő és beteg írók felé. Én nem tartozom egyikhez sem...”

A könyv végül – segítséggel, magánkiadásban – megjelent. A dokumentumgyűjtemény, amellyel egy zsidó szervezet áldozatos, példamutató munkáját tárta a közönség elé, közvetve leleplezte az *Életem* titkát. *A szeretet munkásai* nyomán ugyanis láthatóvá vált, hogy az *Életem* elbeszélő főhőse zsidó. Az önéletrajz azt a képet mutatja hősről, amelyet Gerő Katalin a világ elé akart tárni – titokban tartotta zsidó származását, mivel önéletrajzának fő üzenetei közé ez nem illeszkedett. Második könyve nem önéletrajz, hanem alaposan dokumentált intézménytörténet. Itt már fontosnak tartotta az intézmény, a Pesti Izraelita Nőegylet által fenntartott leányárva-ház felekezeti hovatartozását. Ugyanakkor ha létezik olyan, hogy „valódi” arc, akkor Gerő Katalin valódi, önazonos arca mégiscsak arra a mimikrire hasonlít jobban, amelyet az *Életem* bizakodó, „a megveszekedett időről” még mit sem sejtő szerzője rajzolt.

69 Vö. Flaskár Melinda: *A zsidó szociális gondoskodás története Budapesten a két világháború között*. PhD-dolgozat, 2014. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44524/flaskar_melinda_doktori_ertekezes.pdf (letöltés ideje: 2025. február 21.).

70 Ahhoz az íróhoz fordul, aki 1929-ben, azóta elhíresült levelében ezt írta Martin Bubernak: „Utam zsidóként, Önnel ellentétben, egy képzelt asszimilációhoz vezetett. Magyar-nak érzem magam, itt voltam otthon, magyarként írtam és agitáltam, míg tudtomra nem adták, hogy itt semmi keresnivalóm sincs.” *Hatvany Lajos Martin Bubernak*, Budapest, 1929. november 2. (Fordította: Meller V. Ágnes.) In: Hatvany Lajosné – Rozsics István (szerk.): *Hatvany Lajos levelei*. Budapest: Szépirodalmi, 1985. 333.